

*Ђуња Величковић**

Универзитет у Нишу, Иновациони центар

ЗНАЧАЈ ЕЛИТИСТИЧКО-МЕРИТОКРАТСКЕ ТЕОРИЈЕ НЕЈЕДНАКОСТИ ЗА РАЗУМЕВАЊЕ СТРУКТУРЕ И ДИНАМИКЕ ДРУШТВА *

Сажетак

У ери глобализације и наступајућег „друштва знања“ обнавља се значај елитистичких и меритократских теорија, како у економији, тако и у култури и у политици. На фону успона неолиберализма у последњих тридесет година у савременој литератури обновљено је интересовање за елитистичке теорије. Оне изражавају „дух времена“ али и интерес меритократске класе и интелектуалне буржоазије у савремености. У академском свету образовања индекс ових процеса демонстрирају науке о менаџменту и експанзија мисије менаџера у савременој подели рада и корпоративне моћи. У раду се даје преглед елитистичко-меритократских гледишта (у распону од Парета, Михелса до Шумпетера, Милса и Аталија) и чини покушај да се објасне социјални и културни корени ових теорија и улога елита као актера у историјским променама и савремености.

Кључне речи: Корени елитизма, успон меритократије, савремени развој, улога интелектуалних елита, неједнакост у образовању.

* velickovicdunja@gmail.com

* Рад је настао у оквиру Пројекта који у 2021. години реализује Иновациони центар Универзитета у Нишу: 451-03-9/2021-14/ 200371.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ: О НАУЧНОМ И ДРУШТВЕНОМ ЗНАЧАЈУ ТЕОРИЈА ЕЛИТА

Живимо у савремености која је све више захваћена процесима глобализације али и плурализације друштвеног света: од онтологије до гносеологије. У овом контексту напуштају се догматски концепти и искључивости на плану теорије. За разумевање нових слојева настајуће реалности у свету неопходан нам је холистички, плуралистички и мултидисциплинаран приступ. На овом фону обнавља се вредност неких теорија из историје социјалних, политичких и социолошких теорија. Такав је случај и са теоријом елита.

Оваква појава све већег интересовања за улогу елита, узрокована је не само научно-теоријским разлозима већ и друштвено-структурним у савремености. А пре свега, потребом разумевања природе настанка нових друштвених актера у савременом друштву које, упркос бројним противуречностима и конфликтима, постаје отворено и плуралистичко.

Научно-технолошка и информатичка револуција, глобализација и транзиција, као процеси, избацили су у први план улогу нових елита као актера друштвених промена. То нису више искључиво друштвене класе и политичке елите (политократија), већ и технократија, корпоратија и сцијентократија (елите знања: истраживачи, таленти, иноватори...), чија улога све више расте у настајећем „друштву знања“ (П. Дракер).

У вези с тим у корпусу савремених друштвених наука формирају се бројне дисциплине: од политикологије елита, преко социологије и психологије елита, културологије елита, до елитологије образовања и елитопедагогије. Такође, формира се и елитологија, као трансдисциплинарна наука, која мултидисциплинарно истражује комплексан феномен елита и њихову улогу у савременом друштву.

У раду чинимо напор да укажемо како на теоријску интерпретацију улога елита, тако и на друштвени значај њихове улоге као развојног актера у савремености за разумевање социјалне динамике савременог друштва.

ОСВРТ НА ЗНАЧАЈ ЕЛИТИСТИЧКО-МЕРИТОКРАТСКЕ ТЕОРИЈЕ НЕЈЕДНАКОСТИ

Иако све велике идеје у области историје социјалних теорија налазе своје пионире и праузоре у античкој социјалној филозофији, па тако и идеја о *улози елита у друштву* и историји, може се ипак рећи да потпуније обликовање овог концепта настаје у новој ери.

Насупрот концепту о улози класа и маса у стварању историје, теоретичари *елитизма* истичу улогу елита у друштвеним променама као одлучујућег актера. У различитим областима друштвеног живота, од економије, друштва, политике и културе. Већина ових теоретичара, без обзира да ли следе конзервативну или либерално-демократску оријентацију у теорији елита, мање или више, како истиче *Роберт Нисбет* у својој студији *Социолошка традиција* сматра да су класе као социолошки контекст мртве (Nisbett 1973, 216), те да се савремени теоретичари служе све више новим концептом елита.

Протагонисти *елитистичке теорије* сматрају да се у друштвеној структури могу диференцирати елите и масе. Елите су активни чиниоци друштвених промена, док су масе пасивни, само следбеници елита и вођа у историјским збивањима. Истраживања истичу снажан утицај макијавелистичке теорије у заснивању теорије елита и њихове улоге у друштвеним променама. Ваља, међутим, истаћи да ови различити концепти (масе, класе и елите) имају различиту теоријско-методолошку, аналитичку, употребну моћ у друштвеним наукама, у *анализи друштвене структуре*, чија се комплексна природа различито одгонета и објашњава. У том смислу, истраживачи сматрају да елитистичка теорија представља у концептуалном смислу даљу доградњу стратификацијског концепта, јер омогућава диференцирани приступ у изучавању структуре друштва, њено посматрање као слојевитог феномена и изражавање стваралачких потенцијала друштвених група у друштвеним променама. Стога ови истраживачи истичу потребу концепата (класног, стратификационог и елитистичког) у емпиријским истраживањима друштвене структуре и неједнакости.

Вилфредо Парето (1848-1923), италијански економиста и социолог, у својим делима *Опита социологија* и *Човек и друштво*, полази од тезе да је кружно кретање елита основни закон друштвеног развоја, а историја није ништа друго него гробље аристократије. По њему, становништво једног друштва се дели на нижи слој – масу и виши слој – елиту. Елита се потом дели на владајућу – политичку и невладајућу – елиту духа. Свако друштво се диференцира и поларизује на елиту и масу, услед квалитативних и психолошких разлика које постоје у људима у физичком, интелектуалном и моралном погледу.

По Парету, свака владајућа елита се, уколико се не обнавља, изрођава након извесног времена и постаје неспособна да влада. Када се елита затвори, она постаје неспособна да влада, почиње да се ослања на медиокритете, настаје криза система владања и његовог слома, путем силе коју употребљава контраелита, која се формира из супериорних појединаца унутар потлачене класе.

Према Парету, на власти се непрестано смењују две врсте људи: лисице и лавови. Ова врста поделе подсећа на макијавелистичку поделу. Друштвени системи се могу класификовати према врстама елита на власти у динамичне и нестабилне системе, где владају спекултаивне елите и стабилне и статичне, где владају рентијери елите.

Интелигенција, у Паретовој теорији, може доћи на власт, али је најмање способна да влада. Она је пример тзв. негативне елите, док су европски интелектуалци најгори управљачи. (Paretto 1935, 229) Парето је сматрао да су масе и класе неспособне да владају и да та привилегија припада елитама. Јаки увек намећу своју доминацију слабима. Односи владајућих елита и масе остаће неизмењени и у социјализму. Због оваквог нихилистичког и конзервативног става о неспособности маса да владају и да та привилегија припада аристократској елити, неки су аутори сматрали парета за *Карла Маркса фашизма!*

У традицију конзервативног елитизма спада и учење *Гаетана Моска (1856-1941)*, такође италијанског теоретичара, који је тврдио да ће моћ, без обзира на облик владавине, увек бити у рукама мањине. Моске је увиђао парадокс да мањине,

које су организоване, управљају већином. Он је сматрао да ће и социјалистичке државе постати антидемократске, са олигархијском владавином. Његове идеје су утицале и на *Роберта Михелса*, (1876-1936) који је истраживао процесе олигархизације/бирокупације у политичком и синдикалном животу. Наиме, Михелс сматра да је формирање олигархије гвоздени закон, коме подлеже свака организација, те да се тако стварају односи неједнакости између вођства и чланства, управљача и грађана. Михелс сматра да је тежња ка олигархизацији историјска нужност, железни закон историје, који нису успела да избегну ни најдемократскија друштва. „Ко каже организација, у ствари каже олигархија.“ (Михелс 1990, 401) Михелс сматра да је демократија само један идеал, али који неће никада бити остварен. У стварности, друштвом владају олигархијске елите. Михелс је социолошки анализирао праксу организовања и деловања Социјалдемократске партија Немачке, указујући на примере њене олигархизације. Бирајући своје вође, радници стварају своје господаре, док су масе неспособне да конституишу своје елите.

Шпански теоретичар *Ортегаи Гасет* такође развија елитистичке погледе. Иако у свом делу *Побуна маса* пише да је наша епоха – епоха силаза и пада јер је свет ушао у еру побуна маса; сматрао је да се Европа враћа натраг, јер је побуна маса у ствари „вертикална провала варварства“. Друштво за Гасета представља динамичко јединство мањине и маса. Појединац припада маси или елити. Елите владају друштвом. Основна подела у друштву по њему није подела на друштвене класе, него подела на елиту и масу. Маса и постоји зато да њоме управљају, где елита организује и заступа њене интересе. И док је живот маса тром, непокретан и неповезан; живот елите је испуњен одговорношћу према позиву и мисији. Овај аутор сматра да, као што у друштву постоји неједнакост између елите и масе, тако и у свету сви народи нису и не могу бити једнаки. Он сматра да мали народи нису сазрели ни одрасли, стога су спремни или да имитирају велике народе или да се са другим народима дигну против великих народа – стваралаца елите људског рода. Народи-маса сматрају да је преживео постојећи систем културе, што чини основу

европске цивилизације, али сами нису способни створити нову културу. Дошло је време побуне маса, будућност Европе је неизвесна!

Џејмс Бернхам (1905-0987), у својим делима *Менаџерска револуција* (1941) и *Макијавелисти* (1943) сматра да живимо у добу прелаза из капиталистичког у менаџерско друштво, да у савременом индустријском друштву долази до одвајања приватног власништва од управљања. Уместо капиталиста, нова владајућа класа постају менаџери, који обављају функцију организовања и руковођења производњом. Менаџерска револуција омогућује да менаџери преузму економску моћ из руку капиталистичких власника и тиме преобликују цели друштвени систем. Овај теоретичар сматра да савремене промене доводе до смене у начину владања, те да менаџери и технологија потискују бирократију и политократију. И овај аутор, као представник конзервативне теорије елита, на историју и друштво је гледао са становишта борбе за власт. Будућност развоја привреде и друштва видео је у владавини професионалних менаџера. Џејмс Бернхам је од бившег троцкисте еволуирао у теоретичара менаџерског суперколонијализма.

У савремености, менаџерске структуре су у успону и њихово учешће се проширило од привреде и на бројне друге делатности. Социолози о њима пишу као посебном слоју који се налази на врху или близу врха класне структуре савременог друштва. Енглески социолог *Ј. Голдхорт* је њих уврстио у делове услужних класа, а *Жак Атали* је о њима писао као о *хипер-класи*, која, поред високих прихода има и све већи углед, професионалну и социјалну мобилност у условима успона транснационалних корпорација у ери глобализације.

У савременој социолошкој литератури све се више пише о успону *меритократије*, као елите најспособнијих. Њени припадници свој друштвени положај у професионалној и социјалној структури попуњавају на основу заслуга дефинисаних уз помоћ универзалних критеријума постигнућа, а не прописаних критеријума, као што су године старости, пол и наслеђена добра.¹

1 *Rečnik sociologije*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2008, 207.

Насупрот класичној конзервативној теорији елита, чији су представници сматрали да је већина неспособна да влада те да та привилегија припада мањини (елити), *грађански либерали и либерално-демократски теоретичари елита* тражили су формулу компромиса између теорије елита и парламентарне демократије, чиме су желели помирити принцип елитизма и принцип једнакости. (Жуборнић 1975, 51) У ове теоретичаре, између осталог, спадају Карл Манхајм и Јозеф Шумпетер.

Социолог *Карл Манхајм* (1893-1947), који се претежно бавио проблемима из социологије сазнања, такође је истраживао и *улогу елита у друштвеном развоју*. У раној фази свог развоја, Манхајм је у делу *Демократија и утопија* повезивао теорију елита с фашизмом. У делу *Човек и друштво у доба преображаја*, он истражује формирање елите у либералном друштву, настојећи да ову теорију повеже са принципима грађанске демократије и разради концепт о „демократској елити.“

Манхајм сматра да у 20. веку број елита стално расте, те да је та тенденција повезана са развојем либералног друштва које се све више демократизује.. Демократске елите у индустријском друштву су израз губитка ексклузивности, оне су све више отворене групе. Њихова селекција се не врши на основу крви или власништва, него на темељу учинка. То омогућује да најспособнији, на основу знања и учинка продиру у сфере елитних кругова, што структуру индустријског друштва чини динамичном и отвореном. На тај начин, врши се промена традиционалних критеријма регрутовања елите и уносе елементи демократичности у систем избора и унутрашњег састава елита. Овај процес трансформације све више доводи до смањења и изједначавања раздаљине елита и маса. Манхајм сматра да развој масовног индустријског друштва води од класног система ка систему елита; од друштва у коме доминирају класне неједнакости (својина и хијерархија) ка друштву које се заснива на личним заслугама и достигнућима. Будућност света, Манхајм види у индустријском друштву и либералној демократији, у новом облику „планирања за слободу“ као синтези демократске одговорности и рационалног планирања.

Јозеф Шумпетер, (1883-1950) аустријски економиста, попут Манхајма, има сличне погледе на однос елите и демократије. И он, у делу *Капитализам, социјализам и демократија*, одбацује класичну дефиницију демократије као владавине народа. Уместо владе од стране народа, он сматра да је реално заступати став о влади за народ. Уместо илузије како се политичке странке боре за унапређење јавног добра, Шумпетер сматра да је демократија само „демократска метода“ како да се на уставан начин дође до политичких одлука, помоћу којих појединци добијају овлашћења да доносе одлуке конкурентском борбом за стицање гласова народа. Када су грађани – бирали и једном изабрали – онда је политичка делатност искључива брига политичара, а не бирача. Ту Шумпетер елиту политичара супротставља маси бирача, остајући у оквиру концепта либералне демократије и парламентаризма, коју упоређује са конкурентском борбом предузетника и трговаца на тржишту.

И као што у привредном животу следи начело конкуренције, тако и у систему либералне политичке демократије, Шумпетер афирмише ово начело, препуштајући политику политичарима, а експропријацију политичких права гласача својеврсним изразом „поделе рада“, у условима професионализације политике, која постаје професија и позив. Шумпетер и овде уводи категорије из света тржишне конкуренције: појам елитистичких способности, демагошке и „креативне деструкције“ у борби за освајање и опстајање на власти.

Међу теоретичаре елите спада и амерички социолог *Рајт Милс (1916-1962)*. Но, његова теорија елите и моћи не уклапа се ни у конзервативну ни у „демократску“ теорију елите. Критичка истраживања америчког друштва (*Елита власти, Бели оковратник, Знање и моћ, Социолошка имагинација, Нови људи моћи*), овог истраживача сврставају у ред представника новог таласа критичке теорије друштва и радикалне социологије, који га приближавају неомарксизму, иако он није био марксиста.

Залажући се за нову социологију, која ће бити радикална и еманципаторска, која ће у истраживачком погледу бити комапаративно-историјска, а у погледу обима светска, а

по садржају епохална, Милс је истицао значај категорије друштвених структура за досезање оног квалитета духа које он назива *социолошка имагинација*, под којим је подразумевао способност и такав квалитет духа који, како изгледа, још у највећој мери ставља у изглед могућност разумевања скривене реалности сопствене личности у вези са крупним друштвеним реалностима, тј. повезивања личних/локалних проблема са јавним проблемима друштвене структуре. (Милс 1964, 20) Притом је Милс био свестан да се у савремености ниједан озбиљан социолошки проблем не може изучавати искључиво унутар националних граница.

Руководећи се основним вредностима као што су истина, разум и слобода, Милс је критички и ангажовано дефинисао основни задатак социолога: *скинути образину лажне свести о нашем времену, истраживање и демистификовање стварности*. Управо полазећи од тако схваћене улоге социолога, Милс је анализирао структуру америчког друштва. У свом делу *Елита власти*, користећи се категоријом моћи, као мрежом утицаја појединаца и група у процесима одлучивања, која извире из њиховог друштвеног положаја, Милс је анализирао три врсте елита у америчком друштву: економску, политичку и војну, које чине владајући врх у глобалном америчком друштву, чиме је објаснио структуру моћи у САД као хијерархијски поредак елита у различитим подручјима, њихове одреднице, сукобе и прожимања њихове моћи. У *Белом оковратнику* Милс анализира припаднике средње класе, а у *Новим људима* пише о синдикалним вођама у САД.

Иако је одбацивао идеју класне борбе, Милс је користећи категорије елите и друштвене моћи, својом социолошком анализом дао велики допринос разумевању друштвених односа и неједнакости у америчком друштву. Пружио нам је слику о специфичном распореду друштвених снага и улози елита моћи у САД. Његова анализа открила је друго лице Америке у националним и светским оквирима, са бројним видовима сегрегације и маргинализације друштвених група и ратне привреде/геополитике ресурса и неоколонијализма у међународним односима.

Милс је у интелектуалцима и либералној јавности видео актере демократизације друштва, дубоко верујући у

идеале хуманизма и еманципације. Као социолог, истраживач и као ангажовани интелектуалац, Милс је отворено иступао против лицемерја, неједнакости и неправде у САД и против империјализма и рата, као официјелне спољне политике своје земље.

Његово социолошко дело постаће узор бројним носиоцима ове професије и позива, показујући да се у друштвено-хуманистичким наукама, истраживање истине не сме раздвојити од трагања и борбе за путевима Доброте и Еманципације (И. Волерстин).

О УЛОЗИ ЕЛИТА У ЕРИ НАУЧНО-ТЕХНИЧКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ И ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

Дуго је у социјалној и политичкој теорији владао мит о класама и класној борби (К. Маркс) и улози великих личности/вођа/хероја (Т. Карлајл) као актерима историје. Савремена историја демистификовала је стварност и открила нам да нема привилегованих актера као архитеката друштвено-историјских процеса. Она, све више, демантује да ту улогу у савремености могу играти и политичке партије.

У новом контексту, научно-технолошке револуције, настанка постиндустријске цивилизације и друштва знања, поново се обнавља и реактуелизује улога елита као актера друштвених промена. У другој половини XX века на фону успона нових технологија трећег развојно-цивилизацијског таласа (А. Тофлер), када наука постаје интегрални део производних снага, кључни фактор модернизације развоја друштва, све се више пише о успону средњих слојева и елита у друштву. У први план се истиче улога елита знања (савремене сцијентократије) и менаџерске елите (технократије). Оне, као да све више потискују и замењују улогу политократије и бирократије. Речју, све се више развија теорија о плурализму актера у производњи друштва и улози мноштва (А. Негри) у ери глобализације.

Адам Шаф у својој студији *Камо води тај пут* (1985), између осталог, пише: „микроелектроника, микробиологија, и нуклеарна енергија, тај револуционарни трolist, зацртава

даљње путеве нашег знања у свијету, а тиме и развитак људског друштва“. (Адам Шаф, 1989, стр.23). Овакав технооптимизам о радним снагама нових технологија, све више почињу делити и бројни аутори, међу којима су футуристи Тофлер, Низбет, као и Адолф Драгичевић (у својој студији *Киберкомунизам и високе технологије и друштвене промене* (2003), који истиче „да је доба информационализма једино корисно учење од будућности, која је већ почела.“ (А. Драгичевић, Д. Драгичевић, 2003, стр.153) Ослањајући се на истраживања Данијела Бела, Питера Дракера, Џона Низбета, Карла Маркса (из *Грундинза* и *Капитала*) овај аутор истиче да радне снаге нових технологија трећег и четвртог таласа воде превладавању „модерног масовног друштва у постмодерно друштво слободне индивидуалности, ослобођење рада“. (Isto, str. 221). Тиме се, према овом аутору - преко кибернетичке револуције утире пут превладавања историје са политичког на социјални план еманципације. У том процесу знање постаје кључни ресурс не само економске моћи, когнитивне иновативности, пословне креативности, већ и развојне свестраности и свеопште еманципације човека и хуманизације друштва. Тиме се, насупрот капитализму, као царству капитала и социјализму, као царству бирократије, рађа ново, напредније друштвено уређење - „постиндустријско друштво знанственог знања“ (Isto, str.77), или „глобалног киберкомунизма.“ (Isto, str. 89).

Сличну преоптимистичку предикацију друштвеног развоја налазимо у студији *Империја* (2000) аутора М. Харда и А. Негрија, који пишу о новим технологијама, ери глобализације и радикалним изменама савременог друштва - од класичног империјализма ка постмодерном глобалном добу, у коме наука и пробуђено мноштво постају субјект „контра-власти способне да уништи власт капитализма и да му супротстави алтернативни програм владавине“ (М. Хард, А. Негри, 2005, стр. 433); тј. остваривање пројекта нове глобалне парадигме о посткапиталистичкој алтернативи социјално праведног друштва, глобалног права грађанства и ослобођене индивидуалности и партиципативне демократије, „којом руководи мноштво - апсолутна демократија у акцији“. У таквом постмодерном добу, аутори - у духу идеала Фрање

Асишког - „побуна се претвара у програм љубави и поставља радост бића насупрот беди власти. Ово је револуција која иде изнутра, одоздо, а коју ниједна власт неће моћи да контролише, јер кооперација и револуција остају заједно, у љубави“. (Исто, стр. 431).

У једној другој својој студији *Збогом господине социјализам*, Антонио Негри, између осталог, пише: „У великој повијесној преобразби света коју пролазимо, „когнитаријат“ је постао кључна производна снага... Когнитивни рад је „машта + слобода + сарадња“. Он у себи носи велику еманципаторску тенденцију. Он побијеђује јер се усидрио у слободи и зрачи слободом.“ (А. Негри, 2011, стр. 435)

Наравно, у савременој литератури постоје контроверзна гледишта о улози елита знања. И док неки истраживачи у савременој елити знања виде субјекта не само научно-техничког развоја већ и актера демократских промена и еманципаторских процеса у савремености, има и оних који су скептични и сматрају да припадници овог слоја су горњи део интелектуалне буржоазије интегрисани логиком капитал односа у владајући систем, те да као такви представљају својеврсни потпорањ капитализму и његовој предаторској и експанзионистичкој мисији у савременом свету.

Неспорна је, међутим, чињеница да елите знања у условима глобализације играју све значајнију улогу у глобалној економији. Да су носиоци иновација и „креативне деструкције“ (Шумпетер) како у унапређењу технологије тако и рационалној организацији рада. Као такви, они имају високу професионалну и социјалну мобилност на тржишту рада. Интегрални су део „хиперкласе“ (Ж. Атали) у транснационалним корпорацијама и структури савремених транснационалних класа. Око њих се води права борба за „ловце на таленте“ на тржишту сиве материје.

У условима глобалних миграција све је већи удео образоване радне снаге која се сели из земаља светске периферије и полупериферије ка развијеним земљама светског центра; јер ове због своје неразвијености и дефицита демократије немају моћ нити да задрже нити да привуку своју дијаспору. О овом феномену данас се пишу нове студије као о

феномену „одлива мозгова“, сеоби елита знања, али и новом облику неједнаке размене рада и експлоатације на тржишту сиве материје између земаља Југа и Севера у глобалном светском систему.

У овом контексту, успона елита знања, ваља посебно указати на њихову мисију у постсоцијалистичким друштвима у транзицији. Наиме, то су она друштва која су, услед унутрашњих системских блокада и спољних геостратешких и геополитичких игри, доживела имплозију 1989. О узроцима њиховог удеса и тегобама транзиције ових друштава све је више литературе, страних и домаћих истраживача.²

Са имплозијом социјализма ушло се у процесу транзиције или постсоцијалистичке трансформације друштава. У овом контексту актери су следили различите стратегије развоја и управљања - у распону од ретрадиционализације, преко зависне модернизације, до неолибералне транзиције без социјалне одговорности. Највећи број земаља, милом или силом, по диктату западних ментора (ММФ, СТО...) и компрадорских елита наметнута је неолиберална „доктрина шока“, којим су тековине социјалистичке модернизације и социјална држава девастиране. Утрт је пут денационализацији, плурализму у свим областима друштва (од економије, преко социјалне структуре, до политике и културе). Либерализацијом и демократизацијом привреде и друштва проширени су извори друштвене моћи и канали социјалне мобилности друштвених група.

У друштвеној пракси кристалише се хибридна деформисана структура друштва, о чијем идентитету истраживачи имају противречне ставове, објављене у новим студијама, ослоњених на резултате емпиријских истраживања у земљама транзиције.³

2 Овде подсећамо на ауторе који су писали о улози елита у процесима имплозије социјализма и постсоцијалистичке транзиције ових друштава. О улози *елита распада*, између осталих, писали су: Јован Мирић, Младен Лазић, Слободан Миладиновић, Сергеј Флере, Јово Бакић, Јован Комшић, док су о *улози елита* у процесима постсоцијалистичке транзиције и *модернизације* посебан допринос својим студијама дали Мирослав Печујлић, Силвано Болчић, Зоран Видојевић, Љубиша Митровић, Слободан Антонић, Владимир Вулетић, Слободан Цвејић, Урош Шуваковић, Мирјана Обрадовић, Слободан Комазец, Јован Душанић...

3 Видети студију З. Голенкове *Социјална стратификација постсоцијалистичког друштва Русије* (Москва, 2003), М. Лазића *Чекајући капитализам* („Службени

У научно истраживачкој пракси афирмише се нов теоријско-методолошки оквир уз најчешће коришћење стратификационог приступа и концепата елите. Све се више истражују развојни и демократски потенцијали појединих друштвених слојева, група и елита у процесима модернизације и развоја постсоцијалистичког друштва Србије (С. Болчић, М. Лазић...) . Савремено друштво Србије суочено је, под фирмом реформе, са негативним ефектима неолибералне транзиције без социјалне одговорности: на делу су процеси пауперизације и тајкунизације, деструкција социјалне државе, опадање моћи средње класе и олигархизација политичког живота.

За излазак из круга земаља периферног и полупериферног капитализма, постсоцијалистичким друштвима, па и Србији, неопходно је брже отварање према изазовима модернизације и развоја, демократизације свих сфера друштвеног живота (од кадровске политике до друштвених и политичких односа). Кључни индикатор тих процеса биће однос према кадровима, елитама знања. Оне треба да буду мотор развоја и демократизације српског друштва, а не прекобројна генерација која ће бежати у свет, остављајући своју земљу у монополу паразитске политбирокартске олигархије и компрадорске буржоазије.

У савременој *Социологији елита* (2005) Жака Коенена - Итера представљена је једна свеобухватна типологија елита, као актера друштвених промена у савремености. Наиме, овај аутор, након теоријске анализе разноликих контроверзних гледишта на појам и концепт елита (елита или елите?) и интерпретације елите као руководеће класе и елите као утицајне групе, даје своју типологију елита, основа њихове селекције, репродукције и кружења у савремености. У овом контексту он прави разлику између елита - носилаца вредности, елита утемељених на перформансама, елита по положају, елита моћи, елита по функцији, локалних и космополитских елита, стратешких елита и функционалних елита по делатностима, тј.

лист“, Београд 2011.), Љ. Митровића *Транзиција у периферни капитализам* (Институт за политичке студије, Београд 2009), С. Антонића *Елита, грађанство и слаба држава* („Службени гласник“, Београд 2006), Лоша *бесконачност. Прилози социологији савременог српског друштва* (Београд, 2012.).

елита макросоцијалног и микросоцијалног нивоа, указујући на њихове социолошке разлике у погледу положаја, моћи улоге и угледа (Ж. Коенен- Итер, 2005, стр. 129-147). Ваља истаћи да да студија овог аутора има хеуристичку методолошку вредност не само за теоријско разликовање и разумевање појма и улоге елите већ и емпиријско истраживања у савременој научно-социолошкој пракси.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Дуго се у историји социјалних и политичких теорија писало о улози народа, класа, партија и покрета или великих личности, као актера друштвених промена. Тек се у историји новог доба јављају аналитичке теорије о улози елита.

За разлику од друштвених класа и класне борбе, као, „ локомотиве историје“ (К. Маркс), елите представљају фракције горњих слојева друштвених класа, које имају способност вођства, знања или организаторске - да представљају организације и институције у артикулацији њихових интереса, носиоци су конкурентске способности у одређеним областима и специфичним облицима моћи (економског, социјалног, културног, политичког капитала – П. Бурдије).

У савремености настајућег постиндустријског друштва све значајнију улогу играју елите знања, когнитаријат – као актер нових производних снага, менаџерска елита као „хипер-класа“ (Ж. Атали) и медијократија као репрезентант улоге симболичке моћи.

И таман када су политиколози и социолози прихватили тезу о смени политичких партија новим друштвеним покретима, творац акционалистичке теорије у савременој социологији. Ален Турен, у својој најновијој студији „Нова парадигма“ (за боље разумевање савременог друштва) истиче њихову застарелост и смену друштвене парадигме културалистичком тј. појмом индивидуе као ослобођене персоналости, као актера у контексту настанка постдруштва (А. Турен, 2005, стр75), док Тони Негри у „Империји“ пише о пробуђеном мноштву као социјалном политичком актеру „глобалног права грађанства, које има моћ да изнова

оствари контролу над простором, па дакле и да црта нову картографију“ (М. Хард, Т. Негри, 2005, стр.421).

Све ове теоријске иновације неспорно представљају изазов за савремену науку и захтевају темељно пропитивање. Но, уз сав респект према значају успона елитологије у корпусу савремених друштвених наука (која би у мултидисциплинарној сарадњи истраживала улогу елита у савременим друштвеним променама), чини нам се да је у методологији заснивања емпиријских истраживања друштвене структуре – пребрзо одрицати се класичних теоријских оруђа, као и прерано бити „зачаран“ понуђеним иновацијама.

Живимо у противречно прелазно доба глобалне транзиције, а не „краја историје“ (Ф.Фукујама), већ њеног убрзања (И.Волерстин). Тектонске промене у друштвеној онтологији, друштвеној структури, култури и развоју друштвене свести, такође прате бројни сукоби новог и старог, између дисциплинарног хаоса и нових синтеза у науци.

За искорак у ново историјско време човечанству ће бити неопходне нове теоријске и методолошке алатке. У овом контексту нове теорије о улози науке и елита у друштвеним променама неспорно имају методолошку, хеуристичку вредност, али уз комплементарну употребу и класичних концепта - теорије класа, стратификације, политичких партија и друштвених покрета. Јер, на жалост, ми живимо у епохи продуженог прелазног периода и глобалне транзиције где, у различитим типовима друштва, упоредо коегзистирају и сукобљавају се различите категорије и актери. Стога мултипарадигматски теоријски и методолошки приступ у истраживању има већу научну употребну вредност неголи ослонац на само једну теорију или методу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Антонић, Слободан (2012): *Лоша бесконачност. Прилози социологији савременог српског друштва*, Београд.
- Болчић, Силвано (1994): *Тегобе прелаза у предузетничко друштво*, Београд.
- Драгичевић, Адолф (2003): *Киберкомунизам*, Загреб, „Golden marketing“.
- Ботомор, Томас (2008): *Елите и друштво*, Нови Сад, „Mediteran Publishing“.
- Парето, Вилфредо (1935): *The Mind and Society*, Brace: Harcourt.
- Лазић, Младен (1994): *Разарање друштва*, „Филип Вишњић“, Београд.
- Лазић, Младен (2011): *Чекајући капитализам*, „Службени лист“, Београд.
- Голенкова, Зинаида (2003): *Социјална стратификација руског друштва*, Москва.
- Миладиновић, Слободан (2009): *Елите распада*, „Службени гласник“, Београд.
- Милс, Рајт (1964): *Социолошка имагинација*, „Савремена школа“, Београд.
- Михелс, Роберт (1973): *Социологија партија у савременој демократији*, Загреб, „Информатор“.
- Речник социологије* (2008): Загреб, „Јесенски и Турк“.
- Жуборнић, Душан, *Марксизам и теорије елите*, Загреб, „Школска књига“. 1975
- Хард, Мајкл, Негри, Антонио (2005): *Империја*, Београд, ИГАМ.
- Негри, Антонио (2011): *Збогом, господине социјализам*, Загреб, В. Б. З.
- Коенен-Итер, Жак (2005): *Социологија елита*, Београд, Клио.
- Шаф, Адам (1989): *Камо води тај пут*, Загреб, „Глобус“.
- Турен, Ален (2011): *Нова парадигма – за боље разумевање савременог друштва*, Београд, Службени гласник

Dunja Velickovic

**THE SIGNIFICANCE OF ELITISTIC-
MERITOCRATIC THEORY OF INEQUALITY
FOR UNDERSTANDING THE STRUCTURE AND
DYNAMICS OF SOCIETY**

Resume

In the era of globalization and the emerging „knowledge society“, the importance of elitist and meritocratic theories is renewed, both in economics and in culture and politics. Against the background of the rise of neoliberalism in the last thirty years, interest in elitist theories has been renewed in contemporary literature. They express the „spirit of the times“ but also the interest of the meritocratic class and the intellectual bourgeoisie in modern times. In the academic world of education, the index of these processes is demonstrated by the sciences of management and the expansion of the mission of managers in the modern division of labor and corporatic power. The paper provides an overview of elitist-meritocratic views (ranging from Pareto, Michels to Schumpeter, Mills and Attali) and attempts to explain the social and cultural roots of these theories and the role of elites as actors in historical change and modernity.

Keywords: Roots of elitism, the rise of meritocracy, modern development, the role of intellectual elites, inequality in education.

* Овај рад је примљен 10. августа 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. децембра 2021. године.